

Davlat va huquq nazariyasi

3-kazus

Huquq normalari ularda mustahkamlangan qoidalarning harakteriga qarab huquq va vakolat beruvchi,majburiyat yuklovchi va taqiqlovchi (man qiluvchi) normalarga ajratiladi.Xususan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida quyidagi normalar o'z ifodasini topgan:

1)O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasida “har kim fikrlash,so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega...”;

2)O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 51-moddasigada “Fuqorolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburdirlar”;

3)O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida mustahkamlab qo'yilgan “...Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga,shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi”.

Vakolat beruvchi,majburiyat yuklovchi va ta'qiqlovchi normalarning bir-biridan farqli jihatlarini izohlash orqali keltirilgan normalar huquq normasining qay turiga kirishini atroflich muhokama qiling.

Kirish

Huquq ijtimoiy munosabatlarga ta'sir etuvchi vosita sifatida doimo, muayyan xulq-atvor, xatti-harakat qoidasi sifatida o'zini namoyon etib, u tegishli hayotiy holatlarda huquq subyektlari tomonidan qayta-qayta qo'llanishga mo'ljallangandir.

Huquq o'z ichki tuzilishiga egadir. yaxlit bir tizim sifatidagi huquq tizimi o'z ichiga huquq tarmoqlarini, huquq institutlarini oladi. Huquq tizimining eng kichik, birlamchi strukturaviy elementi huquq normasi hisoblanadi. Agar huquqni, huquq tizimini bir binodeb qaraydigan bo'lsak, huquq normasi uning birg'ishti sifatida, yoki bir jonli organizmning eng bir kichik hujayrasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, unda huquqqa xos bo'lgan muhim belgilar jamlangan bo'ladi.¹

Yuqoridagi kazusda ko'rilishi lozim bo'lgan masalalar shundan iboratki, vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va taqiqlovchi normalarning bir-biridan farqli jihatlarini topish;

Konstitutsiyamizdan keltirilgan yuqoridagi normalar huquq normasining qaysi turiga kirishini aniqlashdan iborat.

Tahlil qismi

Dastlab, huquq normasiga tarif berib oladigan bo'lsak, huquq normasi davlat tomonidan o'rnatilgan, bajarilishi umummajburiy xarakterga ega bo'lib, yozma shakldagi, tizimlangan, bajarilishi davlat tomonidan ta'minlangan qoida hisoblanadi.

Z.M. Islomov huquq normasini huquq mazmunining boshlang'ich nuqtasi deb hisoblaydi, Shu sababli, unda umuman huquq mazmunining asosiy xususiyatlari ifodalanishini ta'kidlaydi. Ya'ni huquq normalarining ijtimoiy normalar-kishilarning o'zaro munosabatlaridagi (ijtimoiy munosabatlardagi) xulq-atvor normalari jumlasiga kirishini, bu izn berish, ruhsat berish, cheklash, taqiqlash yoki pozitiv huquqqa xos majburiyatlar qoidasini o'z ichiga oluvchi qoidalar ekanligini

¹ Davlat va huquq nazariyasi. Darslik / R. Yusufaliyeva, M. Ahmedshayeva, M. Najimov Toshkent-2019 141-bet

tushuntiradi.²

Huquq normalari biz ijtimoiy munosabatga kirishganimizda ,o'zimizni qanday tutishimiz kerak ekanligini belgilab beruvchi qoidadir.Masalan,Ko'chani kesib o'tishda,ishga joylashishda,mehnat majburiyatlarini bajarishda yokidavlat organlarining o'z vakolatlarini amalaga oshirishdagi hatti harakatlari huquq normalarida qat'iy belgilab qo'yilgan bo'ladi.

Faylasuf I.A.Ilian huquq normasi haqida shunday deydi:"...biz bexato,xulq atvorga tegishli qonunlarni norma deb ataymiz....Norma bu munosib darajada ma'lum tartib qoida o'rnatadigan hukmdir"³

Professor H.T.Odilqoriyevning qarashlariga ko'ra huquq normasining quyidagi jihatlari ajratib ko'rsatiladi:

- Huquq normasida jamiyatning,xalq hayotining moddiy shart-sharoitlari bilan belgilanadigan erki,irodasi,manfaatlari ifodalanadi-bunda huquq normasi shaxslarning bir-biri bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarida qanday xatti-harakat modeliga,na'munasiga rioya etishlari lozomligini ko'rsatadi.
- Huquqiy norma umumiy xarakterga egaligi ko'rsatiladi-huquqiy normada ko'zda tutilgan analogik holatlar yuzaga kelaverar ekan,bu norma ham qo'llanaveradi va aslo kuchini yo'qotmaydi.
- Huquq normasi davlat erki-irodasi va hokimona amr ifoda etiladi-huquq normasi-muayyan munosabatlar ifodasi yoki muayyan harakat sodir etilishni maslahat beruvchi tavsiyanoma bo'lmay,balki,shu normada kop'zda tutilgan holatlar yuzaga kelganda qanday harakat qilish lozimligini belgilaydigan hokimiyat amridir.

Huquq normalarni tasniflash ularning amal qilish nazariyasiva amaliyotida muhim o'rin tutishini ko'plab adabiyotlarda ko'rishimiz mumkin.

² Z.M.Islomov Davlat va huquq nazariyasi "Adolat" nashriyoti,2007 y.755-bet

³ Ильин И.А Теория права и государства/ Под редакцией и предисловием В.А. Томсинова." Зерцало", 2003, 67-бет.

Yuridik normalarni ilmiy asoslangan holda tasniflash,*birinchidan*,huquq tizimida yuridik normalar har birining o'rnini aniqlash,*ikkinchidan* huquqiy normalarning funksiyalari va rolini yaxshiroq anglash,*uchinchidan*,ijtimoiy munosabatlarga huquqning tartibga soluvchi ta'siri doirasi va imkoniyatlarini aniqroq bilib olish,*to'rtinchidan*,huquq ijodkorligi va huquqni qo'llash bo'yicha faoliyatni jiddiy takomillashtirish imkonini beradi. ⁴

Huquq normalari ifoda shakliga ko'ra:

- Huquq beruvchi;
- Majburiyat yuklovchi;
- Taqiqlovchi normalarga bo'linadi.

Professor Z.m.Islomov talqiniga ko'ra,**huquq beruvchi normalar**,huquqni belgilovchi normalar subyektlarga mazkur normalarda ko'zda tutilgan ijobiy xatti-harakatlarni sodir etish huquqini beradi va o'z matnida "haqli","huquqiga ega","mumkin" so'zlarini aks ettiradi.Masalan,Mehnat kodeksi 6-modda 3-qismiga ko'ra;"*Mehnat sohasida o'zini kamsitilgan deb hisoblagan shaxs kamsitishni bartaraf etish hamda o'ziga yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararni to'lash to'g'risida ariza bilan sudga murojaat qilishi mumkin*"⁵."

Professor N.Saburovning fikriga ko'ra,**majburiyat yuklovchi normalar** muayyan huquq subyektiga muayyan harakatlarni sodir etish lozimligini (sahrtligini) ko'rsatuvchi normalar deyiladi.⁶Mazkur normalar uchun "majbur","kerak" so'zlari xosdir.Masalan,Fuqorolik kodeksi 9-modda 4-qismiga ko'ra:"*Fuqorolar va yuridik shaxslar o'z huquqlarini amalga oshirishda jamiyatning ma'naviy tamoyillari va axloq normalarini hurmat qilishlari,tadbirkorlar esa-ish odobi qoidalariga ham*

⁴⁴ Z.M.Islomov Davlat va huquq nazariyasi "Adolat" nashriyoti,2007 y.761-762-betlar

⁵ Mehnat kodeksi Lex.uz sayti

⁶Nurmat Saburov,Sahzod Saydullayev Davlat va huquq nazariyasi Toshkent -2011 87-bet

rioya etishlari kerak”⁷

Taqiqlovchi normalar qonun tomonidan huquqbuzarlik deb e’tirof etilgan xatti-harakatlarni taqiqlaydi. Taqiqlar- davlat hokimiyati buyrug’i bo’lib,,uning asosiy maqsadi shaxs va jamiyat uchun ehtimoli tutilgan nomatlub xatti-harakatlarni oldini olishdan iborat.⁸

Xatti- harakatlarning taqiqlangan turi;”man etiladi”,”haqqi yo’q”,”bo’lishi mumkin emas”,”yo’l qo’yilmaydi” iboralarini o’z ichiga oladi. Masalan, Jinoyat kodeksi 8-modda 2-qismiga ko’ra: *”Hech kim aynan bir jinoyati uchun ikki marta javobgarlikka tortilishi mumkin emas”*

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasi “har kim fikrlash,so’z va e’tiqod erkinligi huquqiga ega...”-ushbu huquq normasidan anglashimiz mumkinki,bu norma huquq subyektlariga fikrlash,so’z va e’tiqod erkinligi huquqini beryapti.Demak,uni biz huquq va vakolat beruvchi norma deb qabul qilishimiz mumkin.

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 51-moddasi “Fuqorolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig’imlarni to’lashga majburdirlar”.Bunda fuqorolarga qonun bilan belgilangan soliq va mahalliy yig’imlarni to’lash majburiyati yuklanayapti.Soliq va yig’imlarni to’lash fuqorolarning Konsitutsiyada belgilab qo’uilgab burchlari hisoblanadi.Ushbu huquq normasi majburoiyat yuklovchi norma hisoblanadi.

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 58-moddasida mustahkamlab qo’yilgan “...Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga,shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyatiga aralashishiga yo’l qo’yilmaydi”.Ushbu yuridik normada davlat organlari va jamoat birlashmalari bir-birlarining ishiga aralashishi

⁷ Fuqorolik kodeksi Lex.uz sayti

⁸ Z.M.Islomov Davlat va huquq nazariyasi “Adolat”nashriyoti,2007 y.767-bet

taqiqlab quyilyapti. Demak, bu norma taqiqlovchi norma sifatida talqin etiladi.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasi "har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega..."-biz ushbu yuridik normani huquq va vakolat beruvchi norma deb qabul qilamiz. Sababi ushbu norma Konstitutsiyamizning VII-bobini ichiga kirib, ushbu bob fuqorolarning huquq va erkinliklariga bag'ishlanadi. Bunga qo'shimcha tarzda, mazkur normadagi "huquqiga ega" so'zi kalit so'z sifatida huquq va kafolat beruvchi normaga tegishli.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 51-moddasi "Fuqorolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburdirlar". Ushbu huquq normasi majburiyat yuklovchi norma hisoblanadi. Bunda 'majburdirlar so'ziga e'tiborimizni qaratsak, ushbu so'z majburiyat yuklovchi normaga tegishli ekanligini bilishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 58-moddasida mustahkamlab qo'yilgan "...Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi". Bu yuridik normada "yo'l qo'yilmaydi" so'zi qo'llangan. Demak, bu norma taqiqlovchi norma sifatida talqin etiladi.